

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Соня Александрова Алексиева

професионално направление 3.9. Туризъм, научна специалност „Икономика и управление (Туризъм)”, департамент „Администрация и управление”,
Нов български университет

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление: 4. 4. „Науки за земята”, научна специалност „География на рекреацията и туризма” – Геолого-географски факултет на СУ „Св. Кл. Охридски”

Основание за представяне на рецензия: участие в научно жури, определено със заповед № РД 38-574/2.12.2020 г. на Ректора на СУ „Св. Кл. Охридски” проф. д-р Анастас Герджиков и решение на Факултетния съвет на Геолого-географски факултет от 24.11.2020 г., протокол №13

Автор на дисертационния труд: докторант в редовна форма на обучение в катедра „География на туризма”, Геолого-географски факултет на СУ „Св. Кл. Охридски” – Стела Петрова Стефанова

Тема на дисертационния труд: „Разработване на модел за интегриран културно - туристически продукт на база римско археологическо наследство в Северозападна България”

Научен ръководител: доц. д-р Вера Николова

1. Информация за дисертанта

Стела Петрова Стефанова е родена на 01.11.1987 г. Завършила е средно образование в 125 СОУ „Проф. Боян Пенев“ (с чуждоезиков профил – английски език) в София. Придобива ОКС „бакалавър” – Археология (октомври 2006 – юни 2010 г.) и ОКС „магистър” – Археология в (октомври 2010 – септември 2012 г.) в СУ „Св. Кл. Охридски”. С. Стефанова притежава и ОКС „магистър” – Културен туризъм по специалност „Туризъм” на Геолого-географски факултет на Софийски университет „Св. Кл. Охридски” (януари 2013 – февруари 2016 г.), защитена с отличен успех. Участва в Програма Erasmus + в периода септември 2014 г. до март 2015 г. в Università degli Studi di Padova. Работила е като служител резервации е в Актиано Турс от март до септември 2016 г.

В периода 2015-2019 г. има участие в различни научно-изследователски и приложни проекти, както в няколко научни конференции с презентации на доклади и др. Допълнителната квалификация на докторанта включва курсове на обучение, участие в археологически разкопки, студентска практика в реална среда. Ст. Стефанова владее на свободно ниво английски, на самостоятелно – италиански и на основно – немски език.

Със Заповед на Ректора на СУ „Св. Кл. Охридски” № РД 20-315/10.02.2017 г., Стела Стефанова е зачислена за докторант в редовна форма на обучение в катедра „География на туризма” на ГГФ (решение на Факултетния съвет на ГГФ от 24.01.2017 г., протокол №1)

по професионално направление 4.4. Науки за земята, научна специалност „География на рекреацията и туризма” – ГГФ на СУ „Св. Кл. Охридски”, считано от 15.02.2017 г. Докторантът е отчислен с право на защита със Заповед на Ректора на СУ „Св. Кл. Охридски” № РД 40-442/11.02.2020 след решение на Факултетния съвет на ГГФ от 04.02.2020 г, протокол №2, считано от 15.02.2020 г.

Дисертационният труд е представен и обсъден на разширено заседание на катедра „География на туризма” при ГГФ на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на 27.10. 2020 г., когато е предложен за защита. Процедурата за защита е в съответствие с изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Р България (ЗРАСРБ), Правилника за неговото прилагане и Правилник за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски” като са спазени всички процедурни изисквания.

2. Актуалност на разработвания в дисертационния труд проблем

Темата на дисертацията е изключително актуална в контекста на нарастващия интерес в световен мащаб към културния туризъм и неговите подвидове. Вниманието на потребителите, от една страна, все повече се фокусира върху разнообразните туристически продукти, обединяващи културното наследство, специалните събития и атракциите. От друга – туристическият сектор оценява неговия потенциал и насочва креативността и усилията си към създаване на привлекателни интегрирани продукти на културния туризъм. Подценяването на значението на значителния брой археологически обекти от римската епоха на територията на България, игнорира усилията на всички заинтересовани институции за изграждане на цялостна визия за адаптиране на римското археологическо наследство за целите на туризма.

Актуалността на разработената в представения дисертационен труд тема, се определя от възможността за създаване на модел за разработване на интегриран културно-туристически продукт на база римско археологическо наследство (РАН) на конкретния пример на Северозападна България. Включването на известните римски археологически ценности в района като призната част от световното културно наследство, могат не само да разнообразят туристическото предлагане, но и реално да обогатят туристическите пакети, привличайки нови потребители от различни целеви групи. Разглежданият в дисертацията проблем е как добре проученото, макар и все още слабо популяризирано като ресурс римско археологическо наследство, да надгради възможностите за превръщане на Северозападна България в потенциална дестинация за развитие, както на културен, така и на културно-исторически туризъм.

3. Общо представяне на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от увод, шест глави, заключение, библиография, приложения и др. списъци. Общият обем на доктората е от 265 с.; литература – 11 с.; 15 приложения (15 бр.) – общо 38 с.; списък на използваните съкращения, таблици и фигури – 4 с. Доказателственият и илюстративният материал в рамките на изложението, който изключително го обогатява, включва 89 фигури, 25 таблици и много снимки.

Представената литература се състои от 165 литературни и информационни източници, от които: 230 на кирилица, 52 на латиница (на английски език). Литературата включва още: 71 нормативни документа, закони, наредби и правилници, концепции, стратегии, планове и др.; 40 интернет сайта; както и други статистически източници. Структурата на дисертацията като цяло е правилно оформена, с превес в обема на трета глава (57 с.) на фона на – първа (31 с.), пета (30 с.) или шеста глава (20 с.).

Заедно с открояването на актуалността и проблематиката, още в увода на дисертационния труд, Стела Стефанова посочва обекта на изследване: римското археологическо наследство – на територията на Северозападна България, както и неговият предмет: възможностите и нагласите за използване на това наследство като атрактивен туристически ресурс и процесът на разработването му в интегриран културно-туристически продукт. Посочена е основната цел на изследването – да се разработи концептуален модел за интегриран културно-туристически продукт на база римско недвижимо и движимо археологическо наследство в Северозападна България с оглед диверсификация на туристическото предлагане. За постигането на тази цел са формулирани седем конкретни задачи, в чието изпълнение е включено и разработване на концептуален модел за интегриран културно-туристически продукт на база римско археологическо наследство.

В увода коректно са посочени използваните общи и частни методи на изследване: анализ на литературни източници, планови, нормативни и стратегически документи; лично наблюдение; социологически методи (анкетно проучване и интервю); оценка (балова оценка); научен анализ и синтез; сравнителен анализ; систематизация и класификация; картографски метод и др. Изведени са основните трудности и ограничения на проучването, свързани с обекта на изследване и с информационната осигуреност.

Използваната в дисертационния труд обемна научна информация доказва задълбоченото предварително проучване на актуални български и чуждестранни монографии и публикации, както и добро познаване на изследвания на автори и експерти, и на специализираната литература по анализираната проблематика. Самото изпълнение на целта и поставените задачи в настоящата разработка, налага позоваване на многобройни актуални интернет публикации, десетки нормативни документи и различни статистически източници. Те аргументират значимостта на темата и доказват добрата осведоменост на Ст. Стефанова по проблемите, свързани със създаването на интегрирани продукти на културния туризъм, обединяващи обекти на културното наследство и предлагани услуги в контекста на очакванията на съвременните потребители.

4. Структура и съдържание на дисертационния труд

В глава I. Теоретична и методологическа рамка на изследването в дисертацията се изясняват ключови понятия: туристически ресурс, туристически продукт, културно наследство, археологическо наследство, археологически обекти, културно-исторически продукт, интегриран културно-туристически продукт, културно-туристически маршрути и др. Дефинирана е същността на културния туризъм, причините за утвърждаването му като

един от най-популярните видове туризъм и тенденциите в развитието му. Анализирани са и е взаимодействието/връзката между култура и туризъм и културно наследство и туризъм.

Докторантът е представил самостоятелна гледна точка към важните подтеми за превръщане на археологическите обекти в туристически атракции и за сложния процес на интерпретация на културното наследство. Подробно проучени и представени са редица световни и европейски практики на използване/реализиране на РАН като туристически ресурс. В глава първа е изведена методологическа рамка и алгоритъм на изследването – „Алгоритъм за разработване на модел за интегриран културно-туристически продукт (МИКТП) на база римско археологическо наследство (РАН)“ с подробно анализирани работни етапи в логически обвързани 10 стъпки.

В глава II. Анализ и оценка на римското археологическо наследство в Северозападна България е направен общ преглед и проучване на района в епохата на Римската империя. Подробно са представени недвижимите и движимите археологически ценности от римския период, както и подборът им за включване в културно-туристически продукт. Изследването в най-обемната – глава III. Предпоставки за разработване на интегриран културно-туристически продукт на база римско археологическо наследство, се фокусира върху съвременно състояние и пригодност на недвижимите римски археологически ценности и музеи като туристически обекти за разработване на интегриран културно-туристически продукт. Детайлно са коментирани по видове недвижимите римски археологически обекти, илюстрирани с десетки актуални снимки. Специално място е отделено на музеите като туристически обекти и на тяхната посещаемост в района на изследването.

Докторантът анализира в тази глава основните предпоставки за разработване на интегриран културно-туристически продукт; на организираните в района фестивали и фолклорни празници като ресурс за развитие на фестивален туризъм; туристическото предлагане (настанителна база, заведения за хранене и развлечения, туристическа инфраструктура и др.). Представени са дългогодишните проблеми с човешките ресурси, образованието и обучението, с мястото на заетите в сферата на туризма в икономиката и ключовите въпроси с управлението на туризма, ефективното разработване на проекти и др.

В глава IV. Мнения и нагласи на заинтересованите страни прецизно е изведена методиката на изследването на заинтересованите страни – с подготвени и проведени собствени анкетни проучвания (устни интервюта и анкетни проучвания с писмени въпросници). На първо място – чрез анализ на предварително проучване (първи етап) чрез интервюта с ключови заинтересовани страни, на второ място – чрез анализ на мнението и нагласите на заинтересованите страни по информация от собствени анкетни проучвания (втори етап). Направена е конкретна оценка на ползите от създаване на интегриран туристически продукт, разгледани в два аспекта (социално-икономически и културни), както и на ограничаващите го над 15 фактори.

В глава V. Комплексна оценка на римските археологически обекти, музеите и общините за включване в интегриран културно-туристически продукт, Ст. Стефанова

представя критериите и индикаторите за оценка и обобщава резултатите от оценяването: като резултати от оценката на недвижимото археологическо наследство като ресурс и класификация на обектите и като – резултати от оценката на готовността на недвижимите археологически обекти, музеите и общините за включване в интегриран културно-туристически продукт. В глава VI. Концептуален модел за интегриран културно-туристически продукт на база РАН в Северозападна България, се обобщава този модел, фокусиращ вниманието върху мястото и значението на римското археологическо наследство в цялостната система на ИКТП като отговор на необходимостта от създаване на подходящ/атраکتивен начин за предлагане на РАН на туристическия пазар. Заедно с възможностите му в трите административни области в Северозападна България са предложени седем примерни туристически пакета, обобщени са основните рискове при реализацията на интегриран културно-туристически продукт на база РАН.

В най-стойностните IV-та, V-та и VI-та глави на представената обемна дисертация се открояват добрите теоретични и професионални познания на докторанта за приложеният методически инструментариум, който дава конкретни отговори за сложния обект и предмет на изследването. В Заключение на дисертационния труд подробно са анализирани конкретните теоретични, теоретико-методически, научно-познавателни и практико-приложни резултати от изследването.

Представеният за рецензиране дисертационен труд е самостоятелно изследване, проведено след сериозна подготовка и проучване на теорията и практиката в областта на културния туризъм, културното и археологическото наследство. Факт са аргументираните изводи, подкрепени с апробирани в световната/европейската практика резултати при използване на РАН като ключов туристически ресурс. Структурата и съдържанието на представения на изследването съответстват на предварително поставените основна цел и научно-изследователски задачи.

5. Оценка на научни и научно-приложни приноси

Оценявам високо сериозните проучвания на Ст. Стефанова по разглежданите в доктората въпроси от теоретично, методологическо и приложно естество. Приемам основните приноси на докторанта и сред тях – особено важните в практико-приложен план резултати, които се изразяват накратко в:

- създаване на „Алгоритъм на разработване на модел за интегриран културно-туристически продукт на база РАН“ (емпирично проверен на примера на изследване на три области в Северозападна България);
- прилагане на сравнителен анализ в 10 аспекта на нагласите и отношението на пет групи заинтересовани страни към създаване на интегриран културно-туристически продукт на база РАН;
- разработване на комплексна методика за оценка с четири отделни типа модели за оценяване – за атрактивност на РАН като ресурс и за готовност на римските археологически обекти, музеите и общините за включване в ИКТП чрез метода на баловата оценка (методиката е приложена за Северозападна България);

- разработване на концептуален МИКТП на база РАН на примера на Северозападна България (с предложен интегриран подход за комбинираното предлагане на обектите на РАН).

6. Публикации по дисертацията и автореферат

Представените три публикации (две от които самостоятелни) по брой и вид, съответстват на обявения в автореферата списък. Те са пряко свързани с тематиката на дисертационния труд като една от тях (в съавторство) е под печат. Авторефератът е в обем от 47 с. и обобщава основните моменти от дисертационния труд, вкл. с коректно посочване на научните приноси и публикациите по темата.

7. Критични бележки и препоръки

В дисертацията се констатират и някои недостатъци, повече от които от технически характер (по отношение на структурирането на главите, цитиране, посочване на източници към илюстрациите и др.), които дават основание да бъдат направени следните критични бележки:

- при посочване на трудностите с човешките ресурси и направените точни изводи/коментари във връзка с „обезпечаването с квалифицирани кадри в по-малките общини – изключителен проблем и работа в насока за създаване на кадри с добра професионална подготовка” (глава III, т. 2.5 *Човешки ресурси*, (с. 132-140), докторантът може да представи личната си позиция чрез примерни решения или идеи, добри практики или чужд опит за разрешаване на тези проблеми, без които не може да се разработва интегриран културно-туристически продукт на база РАН.

- разработената т. 1.3.5 *Световни туристически практики, свързани с римско археологическо наследство*, която няма теоретичен характер (глава I. Теоретична и методологическа рамка на изследването, с. 31-37), би могла да се премести като нова последна подточка в глава II, след представянето на РАН в Северозападна България – като пример и логично допълнение на добри световни/европейски практики за популяризиране на това наследство.

- за евентуално намаляване на дисбаланса в съдържанието, поради големия обем на глава III (с. 57) някои подточки от нея, които я натоварват и с разнопосочни теми, могат да се преместят в други глави.

- поради избрания от докторанта начин на цитиране на използваните източници в дисертацията, на някои места в изследването са факт страници с взаимствана история/ фактология/статистика и др., които не са авторски текст; например, в глава I, т. 1.3.5. *Световни туристически практики, свързани с римско археологическо наследство* (с. 31-37); в глава III, т. 1.2.1. *Музеи* (с. 99-103); в глава III, т. 2.2.2. *Антропогенни ресурси* (с. 116-119) и др. Редно е под линия, както е уточнено на други места в изследването, задължително да се посочи изданието или сайта от които са използвани конкретните данни. Тези източници на информация са посочени в Литература като официални сайтове или монографии, но не визират многократно позоваване в страниците.

- не навсякъде при професионално подготвените и отлично допълващи резултатите от изследването карти, таблици и др., са посочени техните източници, автори или издатели.
- предлагам категорично след някои допълнения и промени, дисертационният труд да бъде подготвен за издаване, поради неговия методологичен и приложен принос в създаване на интегриран културно-туристически продукт на база РАН.

Посочените критични бележки и предложения не омаловажават значимостта на представения дисертационен труд и не намаляват постиженията в изследването на Ст. Стефанова.

8. Въпроси към докторанта

1. След направените анализ и изводи за състоянието на човешките ресурси: „преобладаващата част от работещите в сферата на хотелиерство, ресторантьорство и изпълняващите функциите на екскурзоводи, служителите в ТИЦ и др. са без професионално образование, което неминуемо рефлектира и върху нивото на предлаганите услуги и обслужване. (с. 137); „ниското образователно равнище и ограниченият брой млади хора е проблем за обезпечаването на туристическия бизнес с необходимите квалифицирани кадри” (с. 251) и др., какви предложения може да даде докторантът за намаляване на негативните тенденции от липсата на кадри за туризма, поради обезлюдяване, изселване и застаряване в изследваните области в Северозападна България?

2. Кои са най-слабите страни в комуникационната политика между заинтересованите страни от включване на РАН в интегриран културно-туристически продукт?

9. Заключение

Предлаганата за рецензиране докторска дисертация отговаря на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Р България (ЗРАСРБ), Правилника за неговото прилагане и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски”. Представените изводи и обобщения са лично дело на докторанта с доказани много добри теоретични познания в областта на самостоятелно проведеното изследване и демонстрирани отлични умения за прилагане на съвременни изследователски методи. Всичко това ми дава основание да предложа на членовете на научното жури при СУ „Св. Кл. Охридски”, да вземе положително решение за присъждане на образователната и научна степен „доктор” на Стела Петрова Стефанова по професионално направление 4.4. „Науки за земята”, научна специалност „География на рекреацията и туризма”.

11.02.2021 г.
София

Рецензент: доц. д-р Соня Алексиева